

А. М. Дерун,

аспірант, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

A. Derun,

Postgraduate Student, Personnel Training Institute of State of Employment Service of Ukraine

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF RATIONALIZATION OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE NATIONAL ECONOMY

У статті проаналізовано стан розвитку в Україні поширених у світовій практиці виробничих об'єднань: корпорацій, консорціумів, концернів, холдингів, асоціацій, а також основні показники діяльності великих, середніх, малих і мікропідприємств у контексті оцінки пропорцій їх вкладу в створення доданої вартості та виробництво продукції (товарів, робіт, послуг). Досліджено тенденції об'єднання підприємств України з позицій оцінки перспектив інноваційного розвитку національної економіки та активізації діяльності провідних галузей. Розглянуто пов'язані із тенденціями об'єднання підприємств окремі проблеми утворення організаційно-правових форм господарської діяльності. Виявлено несприятливі інноваційному розвитку країни тенденції структуривання бізнесу, які полягають у збільшенні кількості товариств з обмеженою відповідальністю. Запропоновано концептуальні засади раціоналізації організаційно-правових форм господарювання та посилення впливу держави на процеси структуривання і об'єднання підприємств з метою розширення виробництва та зайнятості на великих і середніх підприємствах, що створює більш сприятливі умови для впровадження інновацій та сталого розвитку України.

The state of development in Ukraine of the most widespread industrial associations in international practice is analyzed, i.e. associations, concerns, corporations, consortiums, holdings, and main of the activity of large, small, medium and micro enterprises in the context of evaluation of the proportion of their contribution to the creation of added value and the manufacture of products (goods, works, services). Tendencies of amalgamation of enterprises of Ukraine are studied from the position of evaluation of perspectives of national economy innovative development and activation of key branches activities. Some problems of creation of organizational legal forms of industrial and economic activity connected with tendencies of amalgamation of enterprises are studied here. Results of research revealed that structuring tendencies of organizations consisting in the increase of quantity of limit liability companies in intangible sphere are unfavorable for the innovative development of the country. The conceptual bases of rationalization of organizational and legal forms of management are proposed. State's regulation of structuring processes and enterprises amalgamation is suggested to be intensified to expand production and to activate employment at large and medium enterprises. These actions will create more favorable conditions for development and implementation of innovations and provide sustainable development of Ukraine.

Ключові слова: організаційно-правові форми, економічні пропорції, об'єднання підприємств, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, корпорація, концерн, великі, середні, малі підприємства, інноваційна діяльність.

Key words: organizational and legal forms, economic proportions, amalgamation of enterprises, joint-stock company, limit liability company, corporation, large enterprises, medium enterprises, small enterprises, innovative activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до статті 42 Конституції України [3] ведення незабороненої законом підприємницької діяльності є конституційним правом людини і громадянина. Особа або особи, які поставили за мету здійснювати господарську діяльність, мають право обрати будь-яку організаційно-правову форму юридичної особи або ж працювати як фізична особа-підприємець. Зокрема в статті 45 (організаційні форми підприємництва) Господарського кодексу України [1] визначено, що підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. Вибір форми організації підприємницької діяльності визначається об'єктивними умовами — сферою діяльності, метою власника, наявністю грошових коштів, кількістю учасників, розміром статутного капіталу, перевагами та недоліками різних форм підприємництва тощо. При цьому згідно зі статтею 47 Господарського кодексу України державою гарантується всім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та можливості

для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Ураховуючи, що підприємцям надано право самостійно обирати організаційну форму бізнес-структур, а також те, що інноваційні перспективи економіки України не в останню чергу залежать від тенденцій, які склалися безпосередньо в системі організаційно-правового структуривання бізнесу, доцільно проаналізувати, який вклад у національну економіку здійснюють різні організаційні структури. Це особливо важливо, оскільки співвідношення між організаційно-правовими формами віднесені до важливих соціальних пропорцій суспільного виробництва.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика удосконалення інституціональних, виробничих та організаційних процесів в суспільстві завжди займала провідне місце в наукових працях відомих економістів, зокрема, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, Л. Мізеса, Ф. Найта, Ф. Хайєка, Г. Саймона, Г. Беккера. Теоретичні питання управління різними формами господа-

Таблиця 1. Динаміка кількості суб'єктів господарювання України за організаційно-правовими формами, одиниць

	1996 р.	2000 р.	2004 р.	2007 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Товариство з обмеженою відповідальністю	147738	221905	302942	381205	374752	420817	448537	453931	488205
Акціонерні товариства	30922	34942	34571	31993	21157	17973	17344	15893	15571
Асоціація	1902	2516	2679	2953	2172	2246	2290	2203	2260
Корпорація	332	609	798	849	637	618	604	565	560
Консорціум	51	57	77	84	62	65	66	64	66
Концерн	353	380	397	400	238	216	210	193	195
Товариство з додатковою відповідальністю	718	719	694	730	655	1249	1298	1311	1336
Приватне підприємство	111644	192168	237980	270331	223159	217934	217209	201917	201788
Повне товариство	1640	1997	1988	1948	1483	1444	1442	1337	1361
Командитне товариство	653	799	694	654	419	421	417	384	387
Державне підприємство	14158	9965	7752	7213	4750	4519	4395	4042	4019

Джерело: систематизовано на основі [7].

рюючих суб'єктів досліджено в роботах зарубіжних вчених: І. Ансоффа, П. Друкера, А. Конторовича, Д. Корнаї, К. Менара, Ю. Львова, Дж. Хікса, А. Шаститко. Питання формування інституціонального середовища функціонування різних організаційних форм відображено у працях Т. Веблена, Дж. К. Гелбрейта, Дж. Коммонса. Важливий вклад в удосконалення системи управління організаційними формами підприємств та їх об'єднань внесли вітчизняні вчені: О. Амоша, М. Білопольський, І. Булеєв, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Чумаченко, А. Чухно та інші.

На думку науковців, необхідність дослідження організаційно-правових форм підприємств зумовлена особливостями економічних і соціальних функцій підприємства в економічній системі, а саме: функція товаровиробника, що задовольняє суспільні потреби в продукції, роботах і послугах [6, с. 196—197]. Важливість аналізу суті поняття "організаційно-правова форма юридичної особи" також зумовлена його впливом на системність правового регулювання інституційних засад розвитку суспільства, оскільки встановлення чіткої і зрозумілої системи організацій створює належну основу інституційних змін, зокрема відповідної інституалізації економічного розвитку [5].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: здійснити аналіз економічних пропорцій вкладу в розвиток національної економіки організаційних структур у залежності від їх розмірів, а саме великих, середніх, малих та мікропідприємств.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для впровадження в Україні стратегії структурної перебудови національної економіки необхідно визначити не тільки, які пріоритетні галузі необхідно розвивати та надавати їм державну підтримку, а й які організаційно-правові форми підприємництва необхідно стимулювати та створювати для їх ефективної роботи економічні, інституціональні та правові основи. В Україні найбільш поширеною організаційно-правовою формою є товариства з обмеженою відповідальністю (далі ТОВ). Як свідчать дані таблиці 1, їх кількість за 1996—2015 рр. збільшилася в 3,3 рази з 147,7 тис. до 488,2 тис. одиниць. Товариств з додатковою відповідальністю набагато менше, оскільки вони передбачають покладання на учасників додаткової відповідальності за борги товариства при ліквідації.

Кількість акціонерних товариств за 1996—2015 рр. зменшилася з 30,9 тис. до 15,6 тис. одиниць. Таких поширених у світі організаційних форм, як корпорації, консорціуми, концерни в Україні налічується дуже мала кількість. Причому, кількість концернів за попередні 20 років зменшилася з 353 до 195 одиниць. Корпорацій

на початок 2016 року було 560 одиниць, а консорціумів — лише 66 одиниць.

Оцінюючи тенденції організаційного структурування бізнесу слід врахувати, що господарські одиниці розрізняються між собою за правовими, фінансово-економічними та організаційно-управлінськими ознаками. Правовий статус підприємства має велике значення, оскільки він визначає, як формується стартовий капітал, хто та в якому розмірі несе відповідальність за його зобов'язаннями, кому належить право укладати угоди, яким чином розподіляються доходи (прибутки), хто вирішує питання господарської діяльності тощо. Крім того, організаційно-правова форма юридичної особи визначає внутрішні відносини та організаційну структуру, порядок прийняття рішень, сферу відповідальності.

При виборі такої поширеної форми господарської діяльності, як товариство з обмеженою відповідальністю, бізнес-середовище приваблює, що: кількість учасників ТОВ може бути незначною (навіть одна особа); сума зареєстрованого статутного капіталу може бути навіть одна гривня; існує свобода в розподілі прибутків та прийнятті рішень в процесі управління. Як правило, товариство з обмеженою відповідальністю орієнтоване на суб'єктів малого підприємництва. У свою чергу великі підприємства створюються за допомогою таких організаційно-правових форм об'єднання великого капіталу, як акціонерні товариства, корпорації, консорціуми, концерни, холдинги, промислово-фінансові групи, картелі, трести, синдикати, асоціації, а також транснаціональні корпорації за участю зарубіжних господарюючих суб'єктів.

Для того, щоб зробити висновок про ефективність організаційних структур в Україні, проаналізуємо пропорції, які склалися в сфері діяльності суб'єктів господарювання, які відрізняються між собою за розмірами. Враховуючи те, що органи офіційної статистики не оприлюднюють показники діяльності підприємств в залежності від організаційно-правових форм господарської діяльності, аналіз доводиться робити на основі показників роботи малих, середніх і великих підприємств. При цьому висновки щодо аналізу показників діяльності підприємств в залежності від розмірів, можна застосовувати також для оцінки результатів роботи організаційних структур, оскільки в Україні більше 95 % підприємств належить до суб'єктів малого бізнесу. А найбільш поширеною організаційно-правовою формою є товариства з обмеженою відповідальністю, які орієнтуються на малий бізнес. Причому кількість ТОВ з 1996 р. зростає втричі до 500 тис. одиниць.

До мікропідприємств відносяться суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої форми господарювання, в яких середня кількість працівників за фінансовий рік не перевищує 10 осіб, а річний дохід не більше 2-х млн

Таблиця 2. Пропорції вкладу великих підприємств у розвиток економіки України, % до відповідного показника

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість підприємств	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Кількість зайнятих працівників	30,2	31,4	32,4	32,2	30,4	29,0
Витрати на персонал	45,3	45,7	45,4	46,5	43,6	41,2
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	41,6	44,5	41,9	42,4	41,8	39,8
Капітальні інвестиції	45,2	40,4	50,0	48,0	48,9	46,5
Фінансові результати до оподаткування:						
Прибуток	39,2	51,3	39,1	42,3	34,7	27,2
Збиток	33,9	28,1	34,7	30,6	34,0	34,1

Джерело: дані таблиць 2—12 систематизовано та розраховано на основі [8].

Таблиця 3. Пропорції вкладу середніх підприємств у розвиток економіки України, % до відповідного показника

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість підприємств	5,5	5,5	5,5	4,8	4,7	4,4
Кількість зайнятих працівників	42,6	41,7	40,9	40,7	42,8	44,2
Витрати на персонал	40,7	38,6	38,9	37,6	41,0	42,7
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	41,5	40,3	42,1	41,0	41,3	42,0
Капітальні інвестиції	38,6	41,8	33,9	34,1	35,4	36,7
Фінансові результати до оподаткування:						
Прибуток	46,2	34,3	44,9	38,8	44,3	48,2
Збиток	34,0	41,2	36,9	36,8	37,9	37,8

євро. До малих підприємств відносяться підприємства, де кількість працівників не більше 50 осіб, а обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) не перевищує 10 млн євро. До великих підприємств відносяться підприємства, де середня кількість працівників за фінансовий рік перевищує 250 осіб, а обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік перевищує 50 млн євро. До середніх відноситься решта підприємств.

Порівняння динаміки показників за 2010—2015 рр. в розрізі великих, середніх, малих та мікропідприємств (табл. 2) дає підстави зробити висновок, що великі та середні підприємства мають кращі результати, ніж малі. Зокрема, при тому, що великі підприємства в загальній кількості підприємств посідають лише 0,1—0,2%, вони створили робочі місця для 30—32% працюючого населення, забезпечили найвищий рівень заробітної плати, виробили та реалізували 40—42% від всього обсягу продукції в країні.

Середні підприємства в загальній кількості підприємств посідають лише 4—5,5%, але на них працює до 44% активного населення. Ними реалізується близько 42% продукції (табл. 3). Таким чином, можна констатувати певні переваги для національної економіки, які вона одержує від діяльності великих та середніх форм організації підприємницької діяльності.

Малі ж підприємства при тому, що становлять 95% від загальної кількості підприємств, створили робочі місця для 27% зайнятого населення, забезпечили 16—18% реалізації продукції від загальних обсягів по країні (табл. 4).

Мікропідприємства, займаючи в загальній кількості підприємств 80—85%, реалізують лише 5—6% продукції, але при цьому одержують 12—20% від загальної суми збитків по всій економіці (табл. 5).

Узагальнені дані таблиць 6—11 показують пропорції, які склалися між підприємствами в 2015 р. в залежності від їх розмірів в частині використання активів, власного капіталу, капітальних інвестицій, обсягів реалізованої продукції, створеної доданої вартості, утворених боргів (поточних і довгострокових зобов'язань), одержаних прибутків (збитків).

У таблиці 6 показані диспропорції показників по кількості підприємств в залежності від розмірів, зайнятих працівників та витрат на персонал. Якщо кількісні показники великих і середніх підприємств практично кореспондують між собою, то на малих підприємствах є явний дисбаланс. Зокрема, як організаційні утворення їх налічується майже 96% в загальній структурі, а

кількість зайнятих лише 27%, при цьому витрати на персонал становлять лише 16%, що свідчить про низький рівень заробітної плати (або її приховування) та незначний розмір відрахувань в соціальні фонди. Загалом ці пропорції свідчать про небезпечні для економіки України тенденції подрібнення бізнесу.

З позицій оцінки впливу організаційного структурування бізнесу на економіку України можна зробити висновки, що через помилки в приватизації та нераціональний вибір організаційних форм бізнесу в Україні відбулося: подрібнення промислових комплексів та звуження можливостей випуску кінцевої продукції; руйнація територіально-виробничих структур та регіональної кооперації; погіршення позицій України на внутрішньому і зовнішніх ринках високотехнологічної продукції; нерівномірність концентрації суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва за регіонами; зменшення організаційних структур індустріального типу та великого капіталу; розпорошення ресурсів та деконцентрація капіталу для інноваційного розвитку; збільшення частки тіньової економіки та нестандартної зайнятості.

Тому, на наш погляд, пріоритетним завданням є стимулювання розвитку великого та середнього підприємництва. Важливе значення експерти надають розвитку корпорацій, тобто великого бізнесу [10]. На думку А. Сухорукова та Т. Крупельницької, "...реальна корпоративізація може відновити зруйновані коопераційні зв'язки та замкнені виробничо-технологічні цикли, повніше задіяти виробничі потужності, концентрувати капітали різних розмірів, права на майно і об'єкти інтелектуальної власності та здійснювати реалізацію масштабних інвестиційних та інноваційних проектів...". Проведене дослідження підтверджує думку експертів. Так, пропорції основних виробничих показників (табл. 7) є свідченням досить значного вкладу в розвиток національної економіки великих і середніх підприємств. Зокрема доданої вартості вони разом створюють майже 85%.

На великих підприємствах працює 29% від всіх працівників, при цьому обсяг реалізованої продукції досягає 40%, а доданої вартості — 43%. На малих підприємствах працює 27%, але створюється 16% доданої вартості. З них на мікропідприємствах працює 12%, але доданої вартості створюється лише 5%. Це є свідченням дуже низької продуктивності значної кількості функціонуючих дрібних організаційних структур. Диспропорції також спостерігаються в розрізі задіяних активів і власного капіталу підприємств в залежності від роз-

Таблиця 4. Пропорції вкладу малих підприємств у розвиток економіки України, % до відповідного показника

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість підприємств	94,3	94,3	94,3	95,0	95,2	95,5
Кількість зайнятих працівників	27,2	26,9	26,7	27,1	26,8	26,8
Витрати на персонал	14,0	15,7	15,7	15,9	15,4	16,1
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	16,9	15,2	16,0	16,6	16,9	18,2
Капітальні інвестиції	16,2	17,8	16,1	17,9	15,7	16,8
Фінансові результати до оподаткування:						
Прибуток	14,6	14,5	16,0	18,9	21,0	24,6
Збиток	32,1	30,7	28,5	32,6	28,1	28,2

Таблиця 5. Пропорції вкладу мікропідприємств в розвиток економіки України, % до відповідного показника

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість підприємств	79,3	78,7	78,5	81,0	81,8	82,8
Кількість зайнятих працівників	10,5	10,1	10,3	10,7	11,5	11,7
Витрати на персонал	4,5	5,1	5,5	5,7	5,0	5,3
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	5,4	4,8	5,1	5,3	5,5	6,0
Капітальні інвестиції	5,0	3,8	5,3	4,3	4,9	4,6
Фінансові результати до оподаткування:						
Прибуток	4,7	5,0	5,7	7,2	8,0	8,5
Збиток	16,9	15,7	15,7	20,2	15,0	12,4

Таблиця 6. Пропорції кількісних показників підприємств за розмірами в 2015 р., % до відповідного показника по Україні

	Великі	Середні	Малі	з них мікропідприємства
Кількість підприємств	0,1	4,4	95,5	82,8
Кількість зайнятих працівників	29,0	44,2	26,8	11,7
Витрати на персонал	41,2	42,7	16,1	5,3

Таблиця 7. Пропорції основних виробничих показників підприємств за розмірами в 2015 р., % до відповідного показника по Україні

	Великі	Середні	Малі	з них мікропідприємства
Кількість зайнятих працівників	29,0	44,2	26,8	11,7
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	39,8	42,0	18,2	6,0
Частка у доданій вартості	43,1	41,2	15,7	4,8
Капітальні інвестиції	46,5	36,7	16,8	4,6

мірів (табл. 8). Зокрема при низькій частці у створенні доданої вартості малих підприємств (16%) та реалізованій продукції (18%), малі підприємства розпоряджаються 26% всіх активів в національній економіці (з них необоротними активами в обсязі 21%, оборотними — 31%). Тому можна зробити висновок, що малими підприємствами активи використовуються менш продуктивно, ніж великими та середніми.

Що стосується власного капіталу, то на середніх підприємствах від загальної величини власного капіталу в національній економіці сконцентровано 17% капіталу, на малих — 16,8%, що разом майже вдвічі менше, ніж на великих підприємствах. На великих підприємствах здійснюється реальна концентрація капіталу. Крім того, власний капітал використовується на формування необоротних активів, а частина прибутку спрямовується на капіталізацію.

Явні диспропорції також спостерігаються в частині співвідношення обсягу реалізованої продукції та утворених зобов'язань (боргів) малими підприємствами (табл. 9). При тому, що ними реалізовано лише 18,2% продукції, утворено 25% довгострокових та 32% короткострокових боргів в цілому по економіці. Тобто на кожний відсотковий пункт реалізованої продукції малими підприємствами в загальній структурі реалізованої продукції по Україні припадає 3 в.п. поточних та довгострокових зобов'язань. У великих підприємств на кожний відсотковий пункт реалізованої продукції припадає 1,8 в.п., на середніх — 1,7 в.п. поточних та довгострокових зобов'язань.

Малими підприємствами порівняно із обсягами реалізованої продукції отримано значно більше збитків, ніж великими та середніми підприємствами (табл. 10). Мають місце глибокі диспропорції, які полягають у

тому, що малі підприємства при реалізації лише 18% продукції в загальних обсягах реалізації по Україні, володіють та розпоряджаються 31% всіх оборотних активів в національній економіці, і при цьому отримують значні збитки, які в загальній структурі займають 28%. На малі підприємства припадає 32% поточних зобов'язань, тобто боргів, які необхідно сплатити постачальникам, робітникам, державі у вигляді податків та зборів.

З огляду на такі тенденції можна відмітити, що певний дефіцит оборотних коштів відчувають саме великі підприємства, оскільки величина їх оборотних активів практично збігається з величиною активів малих підприємств, а обсяги реалізації продукції вдвічі більше (табл. 11).

Також про наявні диспропорції свідчить групування необоротних активів і власного капіталу за кількістю найманих працівників (табл. 12).

Найбільш предметно це представлено за даними 2015 р., коли різко зменшилася частка власного капіталу на підприємствах з кількістю осіб до 9 працюючих, та від 50 до 49 працюючих. На підприємствах з кількістю працюючих понад 250 осіб власний капітал становить понад 50% (у 2015 році — 75,8%) у загальній структурі.

Аналіз структурних пропорцій показав, що підприємницьке середовище свою господарську діяльність здійснює переважно в малих організаційних формах та обирає організаційно-правову форму у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю. Цьому сприяють ознаки, які характерні для товариств з обмеженою відповідальністю, зокрема: засновниками та учасниками товариства з обмеженою відповідальністю можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, як резиденти, так і нерезиденти; дозволяється реєстрація з одним учасником, а максимальна кількість може досягати 100 осіб. До основних ознак можна віднести й те, що учасники

Таблиця 8. Пропорції активів та власного капіталу підприємств за розмірами в 2015 р., % до відповідного показника по Україні

	Великі	Середні	Малі	з них мікро-підприємства
Частка у доданій вартості	43,1	41,2	15,7	4,8
Обсяг реалізованої продукції	39,8	42,0	18,2	6,0
Активи, всього	43,0	30,5	26,5	14,4
Необоротні активи	54,0	24,3	21,8	12,8
Оборотні активи	32,4	36,6	31,0	15,9
Власний капітал	66,1	17,1	16,8	11,5

Таблиця 9. Пропорції із фінансових зобов'язань підприємств за розмірами в 2015 р., % до відповідного показника по Україні

	Великі	Середні	Малі	з них мікро-підприємства
Обсяг реалізованої продукції	39,8	42,0	18,2	6,0
Довгострокові зобов'язання	39,4	35,5	25,1	11,7
Поточні зобов'язання	31,6	36,0	32,4	17,1

Таблиця 10. Пропорції фінансових результатів підприємств за розмірами в 2015 р., % до відповідного показника по Україні

	Великі	Середні	Малі	з них мікро-підприємства
Обсяг реалізованої продукції	39,8	42,0	18,2	6,0
Фінансові результати до оподаткування:				
Прибуток	27,2	48,2	24,6	8,5
Збиток	34,1	37,8	28,2	12,4

Таблиця 11. Найбільші диспропорції показників діяльності підприємств за розмірами в 2015 р., % до відповідного показника по Україні

	Великі	Середні	Малі	з них мікро-підприємства
Кількість підприємств	0,1	4,4	95,5	82,8
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	39,8	42,0	18,2	6,0
Частка у доданій вартості	43,1	41,2	15,7	4,8
Оборотні активи	32,4	36,6	31,0	15,9
Власний капітал	66,1	17,1	16,8	11,5
Поточні зобов'язання (поточні борги)	31,6	36,0	32,4	17,1
Фінансові збитки	34,1	37,8	28,2	12,4

товариства з обмеженою відповідальністю несуть відповідальність за його зобов'язаннями в обмеженому обсязі. Однак назва товариства з обмеженою відповідальністю не означає обмеження відповідальності товариства як суб'єкта підприємницької діяльності перед партнерами певними розмірами майна або грошових коштів. ТОВ як юридична особа несе відповідальність усім своїм майном. Але існує обмеження відповідальності саме для учасників, які несуть ризик збитків виключно в межах своїх внесків до статутного капіталу. При цьому додаткові вимоги до учасників не висуваються, тому стягнути з них будь-які додаткові суми (на відміну від повного чи командитного товариства) неможливо.

Слід підкреслити, що обмежена відповідальність завдає значних проблем для кредиторів, оскільки стає дуже проблематичним покриття боргів товариства лише за рахунок його майна на фоні відсутності додаткової відповідальності за зобов'язаннями товариства його учасників, які повністю сплатили свої частки, та обмеження відповідальності учасників розмірами несплаченої частки, які ще не повністю сплатили свої внески.

До основних ознак, що приваблює бізнес у ТОВ можна віднести також спрощену систему управління підприємством, відсутність законодавчо встановлених вимог до складання та подання звітності, її опублікування, що, наприклад, є обов'язковим для акціонерних товариств. Якщо ТОВ не є емітентом облігацій підприємства, воно не зобов'язано публікувати звіти про фінансово-господарські результати діяльності. Крім того, якщо товариство не належить до монополістів на ринку, відсутній контроль з боку антимонопольних органів за створенням, діяльністю, реорганізацією та ліквідацією ТОВ, а також за придбанням значних часток у статутному фонді.

Слід звернути увагу, що перші ТОВ були створені наприкінці XIX ст. німецькими юристами на вимогу дрібного підприємництва. Для цього вони створили нову організаційно-правову форму, яка поєднувала в собі найбільш привабливі для дрібного бізнесу ознаки повного товариства (обмеженість руху учасників, закритість, обов'язковість вирішення важливих питань за рішенням усіх учасників) і акціонерного товариства (обмеженість ризику учасників сплаченими внесками, необхідність утворення органів управління, участь членів в управлінні підприємством залежно від розміру його внесків тощо). Як вже зазначалося, ТОВ є організаційною формою функціонування переважно малого бізнесу, хоча й належить до числа так званих "об'єднань капіталів".

В Україні найбільша увага приділяється стимулюванню розвитку малого та середнього підприємництва. Так, у 2012 р. був прийнятий Закон України від 22.03.2012 № 4618 "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" [2], де визначені принципи та напрями політики, інститути розвитку малого і середнього підприємництва, заходи державної підтримки тощо. У 2013 році Урядом України розпорядженням від 28.08.2013 № 641 була схвалена Концепція Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014—2024 рр. Широко вживаються заходи в сфері дерегуляції господарської діяльності. У 2014—2016 рр. кількість необхідних дозволів скоротилася на 40 %, а кількість видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню — на 46 %, суттєво також зменшилася кількість перевірок.

У травні 2017 р. на засіданні Уряду було схвалено нову Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р. [9]. Варто підкрес-

Таблиця 12. Групування необоротних активів і власного капіталу за кількістю найманих працівників, % до відповідного показника по Україні

Роки	Підприємства з кількістю найманих працівників до 9 осіб		Підприємства з кількістю найманих працівників від 10 до 49 осіб		Підприємства з кількістю найманих працівників від 50 до 249 осіб		Підприємства з кількістю найманих працівників 250 осіб і більше	
	необоротні активи	власний капітал	необоротні активи	власний капітал	необоротні активи	власний капітал	необоротні активи	власний капітал
2012	16,8	20,4	11,7	10,5	16,9	15,6	54,6	53,5
2013	17,9	19,2	12,3	10,9	17,4	17,2	52,4	52,7
2014	21,5	19,8	10,6	5,5	15,3	14,2	52,6	60,5
2015	15,7	8,1	9,7	6,8	11,2	9,3	63,4	75,8

лити, що в урядових документах зазначається, що Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу до 2020 р. буде мати зв'язок із програмними та стратегічними документами, що перебувають в процесі розробки, зокрема, із Стратегією розвитку високотехнологічних галузей до 2025 р., Національною експортною стратегією, Стратегією розвитку промислового комплексу до 2025 р., Енергетичною стратегією до 2035 р. Але, на нашу думку, з огляду на диспропорції, які було виявлено на основі аналізу структурних показників діяльності малих, середніх і великих підприємств, необхідно було спочатку розробити Стратегію розвитку промислового комплексу та високотехнологічних галузей, експортну, енергетичну стратегії та інші програмні документи, які визначають перспективи інноваційного розвитку України та посилення її конкурентоспроможності на світовому ринку. А вже потім розробляти стратегію розвитку малого бізнесу, який необхідно інтегрувати в діяльність індустріальних, великих компаній.

Як показало проведене дослідження, велике підприємство в Україні не отримало належного розвитку. Натомість політика підтримки дрібного бізнесу стрімко активізується. Про це свідчить законодавчі ініціативи щодо розроблення окремого проекту закону № 4666 "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" [4], який був ухвалений Верховною Радою України в першому читанні в грудні 2016 р., та в червні 2017 р. винесений на друге читання. Законодавець мотивує це тим, що сьогодні товариства з обмеженою відповідальністю є однією з найбільш розповсюджених організаційно-правових форм ведення бізнесу. Водночас, окрім норм Цивільного та Господарського Кодексів України, правовідносини в частині створення та функціонування товариств з обмеженою відповідальністю, регулюються Законом "Про господарські товариства", прийнятим ще в 1991 р.

У проекті закону "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" запроваджується інститут корпоративних договорів, який є стандартною закордонною практикою. За висновками законодавців корпоративний договір буде допомагати у розв'язанні проблем розподілу повноважень між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю. Виключення учасника із ТОВ передбачено лише в судовому порядку. На думку законодавців, це допоможе ввести більш гнучку систему регулювання корпоративного управління в ТОВ, що дозволить захистити права міноритаріїв та забезпечити заходи з антирейдерства. Також у проекті закону "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" закріплюється можливість формувати наглядову раду із незалежних членів.

Із огляду на виявлені диспропорції та деформації в частині організаційного структурування бізнесу, викликає занепокоєння норми проекту закону, які стосуються мінімального розміру статутного капіталу та зняття обмежень щодо кількості учасників ТОВ. Так, законопроектом не встановлюється мінімальний розмір статутного капіталу. До червня 1999 р. існувала вимога для ТОВ щодо статутного капіталу в розмірі 625 мінімальних заробітних плат, до кінця 2009 р. вимоги щодо утворення статутного капіталу були визначені в розмірі

100 мінімальних заробітних плат. З січня 2010 р. цей поріг було знижено до 1 розміру мінімальної заробітної плати. З червня 2011 р., переслідуючи мету спрощення процедури започаткування підприємництва, взагалі відмінено мінімальний розмір статутного капіталу, а також скасована необхідність внесення не менше 50% внесків засновниками на момент держаної реєстрації ТОВ. Таким чином, розмір статутного капіталу ТОВ законодавством не визначений. Це провокує розпилення капіталу, його деконцентрацію. Приміром, у Федеративній Республіці Німеччина, де ТОВ є розповсюдженою організаційною формою бізнесу, мінімальний розмір статутного фонду становить 25 тис. євро. Хоча в проекті закону визначається, що вкладом учасника товариства можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, однак це не стимулює учасників вкладати кошти в статутний капітал. Є такі ТОВ, в яких статутний фонд зареєстрований в обсязі навіть одна гривня (або тисяча гривень).

Також викликає занепокоєння норма проекту закону, яка стосується зняття обмежень на кількість учасників товариства. Сьогодні кількість учасників ТОВ може бути до 100 осіб. Якщо зняти обмеження, то це відкріє можливість акціонерним товариствам змінити організаційно-правову форму на ТОВ. На нашу думку, це призведе до згорання великого бізнесу. Натомість необхідно проводити активну державну політику, що запобігатиме розукрупненню великих підприємств, які порівняно з малими мають більші перспективи нарощувати обсяги виробництва за рахунок "економії від штабу". Слід врахувати, що товариства з обмеженою відповідальністю орієнтовані на суб'єктів малого підприємництва, у той час як акціонерні товариства є правовою формою об'єднання великого капіталу, яке досі в Україні не отримало належного розвитку. Тому, на нашу думку, ухвалення самостійного закону про ТОВ може призвести до згорання великого бізнесу, який відіграє ключову роль у сфері інноваційного розвитку національної економіки.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на те, що динаміка економіки та її індустріально-інноваційний розвиток не в останню чергу залежать від процесів об'єднання підприємств та утворення різних організаційно-правових форм господарювання, на даний час тенденції, що впливають на мотивацію підприємств до виробничо-технічного, організаційного й економічного об'єднання з метою збільшення обсягів виробництва, підвищення якості продукції та рівня її конкурентоспроможності, досліджуються недостатньо. Конкурентоспроможні організаційні структури повинні сприяти формуванню інноваційної моделі розвитку економіки України. Тому в Україні важливим завданням є модернізація економіки не лише на базі техніко-технологічних змін, а й раціоналізації процесу утворення різних організаційних структур, здатних створювати інноваційний продукт. Для забезпечення інноваційного розвитку національної економіки, необхідно стимулювати створення великих підприємств, які об'єднуються у формі акціонерних компаній, холдингів, корпорацій, кластерів. За допомогою акціонерних това-

риств можна залучити до участі в них широкі верства населення. Акціонерні товариства можна створювати в різних сферах (промисловість, сільське господарство, транспорт, фінансова система, інвестиційна діяльність), а також в державному, комунальному, приватному секторах економіки.

За результатами проведеного дослідження запропоновано концептуальні засади раціоналізації організаційно-правових форм господарювання в економіці України, які містять ресурсний, організаційний, управлінський, індустріальний напрями.

Організаційно-правовий напрям раціоналізації:

- зміна пропорцій між малими, середніми та великими підприємствами;

- стимулювання розвитку великих акціонерних товариств;

- проведення активної правової політики щодо об'єднань підприємств та утворення кластерів;

- забезпечення співробітництва в сфері інновацій між державою, наукою, малим, середнім, великим підприємництвом.

Управлінський напрям раціоналізації організаційних форм:

- забезпечення моніторингу показників у розрізі організаційно-правових форм господарювання та оцінки їх вкладу в національну економіку;

- розроблення програм інтеграції суб'єктів малого і середнього підприємництва в інноваційні і технологічні кластери;

- організація інфраструктури підтримки індустріального підприємництва.

Ресурсний напрям раціоналізації організаційних форм:

- консолідація державних і приватних ресурсів для інноваційного розвитку;

- концентрація фінансових ресурсів для підвищення капіталізації економіки;

- застосування інструментів фінансової підтримки інновацій (надання грантів, фінансових гарантій, прямого інвестування інновацій);

- збільшення експортної діяльності малого і середнього підприємництва;

- зменшення частки тіньової економіки та неформальної зайнятості.

Індустріальний напрям раціоналізації організаційних форм:

- формування вертикальних і горизонтальних корпорацій, у т.ч. за участю держави;

- створення інтегрованих корпоративних структур у наукоємних галузях;

- розвиток промислових кластерів на основі диверсифікації міжсекторальних зв'язків;

- формування державного замовлення на продукцію кластерів;

- участь муніципальної влади в капіталі корпорацій та кластерів;

- стимулювання суб'єктів малого і середнього підприємництва до використання наукоємних, ресурсо- та енергозберігаючих інноваційних технологій.

Важливість раціоналізації процесу утворення та функціонування різних організаційно-правових форм у національній економіці зумовлена тим, що організаційно-правова форма — це зафіксована нормами права єдність організаційних і економічних засад діяльності суб'єкта підприємства. Досягати позитивних результатів та сталого розвитку національної економіки можна за рахунок стимулювання на державному рівні таких організаційних форм, які здатні забезпечити високу інноваційну активність підприємств та конкурентоспроможність національної економіки на світовому рівні.

Література:

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

2. Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

3. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

4. Проект Закону України № 4666 "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

5. Снісаренко А.Ю. Організаційно-правова форма: поняття та практичне значення для легімізації суб'єктів економічної діяльності / А.Ю. Снісаренко // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2015. — № 8.

6. Сосновська Г.І. Види та організаційна (організаційно-правова) форма підприємств / Г.І. Сосновська // Науковий праці МАУП. — 2010. — Вип. 3 (26). — С. 196—200.

7. Статистичний щорічник України за 2015 рік. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва" / Держстат України, 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

9. Стратегія розвитку малого та середнього підприємства на 2017—2020 роки / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

10. Сухоруков А.І. Удосконалення організаційних структур в економіці України / А.І. Сухоруков, Т.П. Крупельницька // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 11. — С. 87—97.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 20 June 2017).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Development and State Support of Small and Medium Business in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17> (Accessed 20 June 2017).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 20 June 2017).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), Draft Law "On limited and additional liability", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093 (Accessed 20 June 2017).

5. Snisarenko, L.Yu. (2015), "Organizational-legal form: the concept and practical significance for the legitimization of economic entities", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 8.

6. Sosnov'ska, H.I. (2010), "Types and organizational (organizational and legal) form of enterprises", *Naukovi pratsi MAUP*, vol. 3 (26), pp. 196—200.

7. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Statistical Yearbook of Ukraine for 2015", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 June 2017).

8. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Statistical collection "Activities of subjects of large, medium, small and microenterprises", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 June 2017).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Strategy for Small and Medium Enterprise Development for 2017-2020", available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250008096&cat_id=244274160 (Accessed 20 June 2017).

10. Sukhorukov, A.I. and Krupel'nyts'ka, T.P. (2011), "Improvement of organizational structures in the economy of Ukraine", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 11, pp. 87—97.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2017 р.